

УДК 726.01

к. арх. , доцент Горбик О.О.,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ФЕНОМЕН ПЕРВІСНОЇ АРХІТЕКТУРИ: ЇЇ ГЕНЕЗИС ТА ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ

Зазначено унікальність первісного зодчества, як поля дослідження генези архітектури, що демонструє зародження зодчества з прикладних побутових навиків. Осмислено змістовність та подальші архітектурно-історичні перетворення перших меморіальних архітектурних артефактів.

Ключові слова: первісна архітектура, традиційне житло, мегаліти.

Вступ. Наріжним фундаментальним науковим питанням теорії і історії архітектури є дослідження генези архітектури, адже жодне явище не з'являється безпідставно, і вміння будівельні, композиційні, естетичні (сума яких є власне архітектурною діяльністю) з'явилися в досвіді людства як певне перенесення звичних вмінь та імітація природних взірців. Відтак, спроба авторських інтерпретацій феномену та артефактів первісного зодчества з позицій сучасної наукової картини світобачення може визнаватись **актуальними науковими завданнями**: нові історичні та археологічні розвідки розширюють фактологічну панораму, а міжгалузєва наукова інтеграція вимагає повсякчасного оновлюючого дослідження теоретико-архітектурних питань. Феномен первісної архітектури осмисляли філософи, культурологи та архітектурознавці, зокрема, такі непересічні як Гегель, О. Шпенглер, О.Г. Габричевський. Але цікавість вітчизняних архітектурознавців до даної теми є незначною, переважно історико-архітектурною та пам'ятниковознавчою. **Наукова новизна** даної статі полягає в спробі продовжити і осучаснити дослідження теорії архітектури, тезисно подати сучасний огляд та авторське тлумачення основних феноменів первісної архітектури, їх подальшого історичного розвитку, подекуди – тезисно презентувати гіпотези щодо генези певних типологічних груп архітектури. **Методика** даного дослідження базується на засадах феноменологічного та іконологічного наукових методів.

Основна частина. Первісна доба є тою витоковою точкою, з якої походять всі подальші шляхи архітектурної типології, конструктивного різноманіття, розпланувальних схем, композицій. До сьогодення в зодчеській практиці ми використовуємо напрацьовані в первісному зодчестві основу і систематику архітектури, навіть не усвідомлюючи цього. Надзвичайна органічність і функціональність первісного зодчества, пристосованість його форм до поліфункціонального наповнення робить його актуальним для

подальшого вивчення. Досконалість форм первісного зодчества спричинили їх законсервованість в певних регіонах у народній традиційній архітектурі на рівні досягнутому в первісні часи (енеоліт). Такі універсальні форми жител, зерносковищ, укріплень пережили без суттєвих змін сторіччя і тисячоліття, не зазнали впливів низки народжуваних і зникаючих стилів професійного зодчества, є актуальною сьогоденною будівельною практикою багатьох регіонів. Такий «первісний дім» є повчальним прикладом того, наскільки відмінним від сучасного може бути базове розуміння «архітектури»: первісні споруди є різновидом ужиткових предметів, вони є трансформованими залежно від актуальних в даний момент потреб, їх створення не потребує спеціального професійного знання, їх конструкції є традиційними та універсальними.

Мегаліти є первісними, від доби неоліту заявленими, артефактами меморіальної (пам'ятної) архітектури – першими репліками архітектурної мови, спорудами що позначали собою певне місце, *матеріалізували пам'ять*: зведені для позиціонування меж, фіксації місця, увічнення події, особи (її поховання), вшанування, по жертви, свята – всі ці заміри зосереджувались навколо деякої виразної монументальної форми. Гегель та Габричевський називали таку архітектуру “неантропоморфною скульптурою”. На наш погляд, вражаючі розміри, виразність та непересічність форми, її рукотворність і відтак *піднесення людських сил над природними силами ваги і тяжіння, постановка форми всупереч її природньому положенню, виклик горизонтальності вертикальною зверхністю форм мегалітів* – все це робить такі перші прояви первісного зодчества надзвичайно важливими в історії архітектури. Від вертикалі менгіра вважаємо похідними ідолів та скульптуру, ордер та власне всяку вертикальну домінанту: злет єгипетського обеліску, грецького вівтаря, римської тріумфальної колони, індійської стамбхи, далекосхідної пагоди християнської дзвіниці, ісламського мінарету. *Хенджі і кромлехи* є прикладами первинних *центричних композицій та застосування метричного та ритмічного рядів* у об'ємно-просторовій архітектурній композиції.

Кургани доби неоліту – споруди з підземною центричною кам'яною погребальною камерою-толосом та коридором-дромосом, інколи коридор має виділений портал. Земляний насип інколи має геометричну форму (піраміди з квадратною основою, півсфери, інш.). *Дольмени* – це, ймовірно, погребального призначення споруди, форма та конструкція яких складається з кількох вертикальних плит (“простінків”) та горизонтальної плити (“перекриття”). *Дольмени могли бути погребальною камерою курганів*. Можемо думати, що така “хата на той світ” була нерядовою меморіальною спорудою, в якій знаходимо закладеними основи подальшого розуміння тріумфального та створення прообрази класичних порталів, – композиція майбутніх тріумфальних арок та торців храмів в

антах, ордерних порталних композицій мають, на наш погляд, певний перегук з фронтальним фасадом дольменів.

Печери від доби пізнього палеоліту засвідчили *типологічну диференціацію на сакральні і житлові*, і саме в нежитлових ритуальних печерах мали місце монументальні настінні розписи. Можемо вважати, що *печерний простір – глибинний, неясний, але гарантуючий захист (від зовнішнього і ворожого) і створюючий певну згуртованість* – такий простір став архетипом, збереженим в багатьох пізніших архітектурних явищах – меморіальних, сакральних, житлових (зокрема призвів до розміщення в печерах гробниць, храмів, міст та жител троглодитів). Звичка підземного печерного проживання виправдана можливостями легкого нарощення корисної площі, комфортності і незмінності внутрішнього мікроклімату, унікального органічного дизайну просторів, площин та проїомів, тощо.

Навіси, шалаші, хижі – це певний антипод печери, і, заразом, ще один первинний архітектурний досвід (досі актуальний в туристичних палатках, торгових шатрах і т.п.), і, на нашу думку, приклад перенесення на архітектуру навичок ужиткових: *сплести собі дім, як корзину чи гніздо, або зліпити його, як глечик чи соти*, – такі вміння є досі актуальними і загальнодоступними у багатьох народів, які протягом тисячоліть обходяться без архітекторів і будівельників. Надзвичайно популярне у всіх регіонах *центричне житло*, на наш погляд, сформоване як синтез двох опозиційних звичок проживання і навиків будівництва: стаціонарної землянки та тимчасового шатра та шалаша. Стінова конструкція (плетена, або мазана, або складена з каменів) на рівні перекриття часто змінювалась каркасною. Такого типу житла частіше були спільними “комуналками” (з цілісним простором, або периметральними по-родинними відсіками), відтак можуть досягати значних розмірів. Каркасна збірно-розбірна конструкція примітивних жител виявились найпрогресивнішою системою, саме від неї можемо відрахувувати найрізноманітніші архітектурні наслідки: *становлення склепіння, створення мобільного (переносного) житла, винесення його на воду*, звичку до центрної та повздовжньої багатопрольотної об’ємно-просторової композиції в архітектурі. Подібна до свайних річкових жител система *каркасного прямокутного житла “на підклетях”* – традиційна для багатьох землеробських та скотарських культур форма жител, яку можемо пояснити як вертикальний функціонально-поверховий розвиток можливостей каркасної конструкції: надбудова житлового ярусу постає над відкрито-каркасним загоном для свійських тварин і пов’язана з намаганням підняти не лише житловий поверх, але головно життєвоцінні запаси зерна над поверхнею землі для зберігання його від гризунів.

Блоковане житло, терасне концентричне та дворове розпланування, на наш погляд, є також архетипами, створеними на ранніх (неоліт, енеоліт) стадіях розвитку архітектури і надзвичайно популярних в періоди давнього світу та середньовіччя (прикладом історичних варіацій таких жител є і перестилі Греції, і вілли Риму, і *пуэбло* індіців Центральної Америки, і *тулоу* середньовічного Китаю, тощо). Традиція *центричного будинку з стінової оболонкової форми*, їх блокування одне з одним (лінійно, або навколо спільного двору) вірогідно є досвідом перенесення в архітектурну практику спостереження за створенням вулика та практики гончарства. Форми таких жител є досі поширені у племен центрально-південної Африки. Деякі африканські комори – *великий глечик з солом'яною кришкою* – є, думаємо, вже зформованим прототипом житлових регіональних будинків. А досвід погребальної кераміки з глечиками-хатками та урнами-вазами колумбаріїв є ще однією тезою на підтвердження спорідненості архітектури і гончарства, не виокремлення здочеської діяльності з ремісничо-ужиткової на ранніх історичних стадіях розвитку людства.

Висновки. Первісна архітектура презентує типи меморіальної, погребальної, сакральної, житлової типологічних груп, в первісному зодчестві є сформованими каркасна та стінова конструктивні системи, глибинна просторова, центрична (об'ємна, дворова блокована), ярусна композиції. Витоком первісної архітектури є прикладні навички та природо-імітаційна формотворчість, а її історичними трансформаціями – вся подальша історія архітектури та практика сьогодення.

Бібліографія/ References

1. *Габричевский А.Г.* Теория и история архитектуры: Избр. соч. / Под ред. А.А. Пучкова. – К.: Самватас, 1993. –255 с.
2. *Гегель.* Лекции по эстетике. – т.3. – М., 1985.
3. *Ралев А.Б.* История архитектуры развивающихся стран. – К., 1986. – 245 с., ил.
4. *Шевцова Г.В.* Історія японської архітектури і мистецтва. – К.: Грані-Т, 2011.
5. *Тимофієнко В.І.* Нариси всесвітньої історії архітектури: т. 1. – К., 2000 р.

Аннотация.

Акцентируется уникальность первобытного зодчества как поля исследования генезиса архитектуры, демонстрирующего зарождение зодчества из прикладных навыков. Осмыслены содержательность и историко-архитектурные следствия наиболее ранних архитектурных явлений.

Ключевые слова: первобытное зодчество, традиционное жилище, мегалиты.

Abstract.

The attention the uniqueness of primitive architecture as a field of study of the genesis of architecture. Investigated the content and historical and architectural heritage of the earliest architectural phenomena.

Keywords: primitive architecture, traditional dwelling, megaliths.